

a harc vonalban van; Vécsei tábornok azonban az ellenkezőjét találta helyesnek, és azt gondolva, hogy 6 000 főből álló hadteste a legnagyobb veszélyben forog, mivel egy 400 főnyi ellenséges csapat tartózkodik az aradi citadellában, nemcsak hogy visszahívta azt a csapatot, amely már tegnap megérkezett Lugosra, hanem még meg is fosztotta állásától a derék Villám alezredest, mivel az ellenség közelébe merészelt férközni.”

Petőfi, ki április 22-én, 23-án, sőt még 26-án is, három jelentésben is tolmácsolta Bemnek Vécsey kárt okozó magatartását elítélő szavait, e kérdésben is egyetértetett szeretett tábornoka felháborodásával. Hisz Bem is állandóan azzal a magatartással, szemléletmóddal, azokkal került szembe, akikkel és amivel a költő. Azokkal, akik fontosabbnak tartották az előírásokat, a merev szabályokat a lényegnél, a győzelem elérésénél. Petőfi Klapkával való összeütközések is e két szemléletmód ütközött össze Debrecenben. A katonai vezetők, a kormány tagjai nem tartották vétkesnek Vécseyt, mert – noha gyakorlatilag az ellenségnek tett szolgálatot – az előírások betűi szerint nem terhelte mulasztás: késve kapta kézhez a parancsot. De ugyanazok, kik védték Vécseyt, felháborítónak találták, hogy – szerintük Petőfi szeszélyéből – szabálytalanul, a közvélemény, a nép elé került a jelentés.²⁰ Az eredeti kézirat ismeretében azonban ma már határozottan kimondhatjuk: Klapkának nem volt igaza, tette, hogy pusztá gyanú alapján oly megalázó, becsületbe gázolóan sértő módon bánt a költővel, semmivel sem védhető. A költő igazat állított, Klapka jogtalanul, alaptalanul támadt rá a nála kihallgatásra jelentkezett, igazmondására, becsületére mindig kényes Petőfire. Az összeütközés heveségét csak azzal tudjuk megmagyarázni, hogy a sértő szavakat, gesztusokat mélyebbről s régebből sűrűsödő indulat dobhatta mindkét részről a vitába. A Petőfi által leírt Bem-levelek tanúsága alapján azonban határozottan kimondhatjuk: nemcsak szavakban – indulatokban is Petőfinek volt igaza. Nemcsak saját művei – még a Bem szolgálatában leírt szavak is mellette tanúskodnak. Talán – számunkra – ez Petőfi ismertettét kéziratának legfőbb értéke – s ez, úgy hisszük, nem is kevés. . .

Tardy Lajos

AZ ELSŐ FRANCIA NYELVŰ MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET

Besse János a magyar irodalom első franciaországi ismertetője, azt mondhatnánk apostola volt, de emléket csaknem jóvátehetetlenül belepte a moha mind Magyarországon, mind Franciaországban. Százötven esztendeje, hogy egy tekintélyes párizsi irodalomtudományi folyóirat hosszú folytatásokban tárta olvasói elé a magyar nyelv és irodalom történetét, első kezdeteitől egészen az aktuális eseményekig; az akkor Franciaországban élő Besse János lelkes magyarságának, irodalomszeretetének és rendkívüli tárgyismeretének köszönhetjük mindezt. De várjunk kissé munkájának ismertetésével – a szerző fordulatot, alig feltárt élete megérdemli, hogy előbb azzal ismerkedjünk, annál is inkább, mivel önéletírása a közelmúltban került napvilágra.¹

Besse József és Szecsey Terézia fia 1765. augusztus 31-én született a Komárom megyei Ó-Gyallán. Az apa jogász és kisbirtokú nemes, aki fiával elvégeztette a nagyszombati gimnáziumot és a pesti egyetemet. Jogászt akart belőle nevelni és úgy látszott, hogy végleg ezen a pályán reked meg; 1788-ban már az országbíró szekretáriusa. De 1791-ben ellenállhatatlan erővel tör ki a fiatalemberből a világ megismerésének vágya. Nem törődik családja haragos ellenzésével és útrakel. Bejárja Németországot, majd Hollandiát, Angliát és Franciaországot. Részt vesz az 1795–96. évi hollandiai hadjáratban, mint egy angol lovasezred parancsnokának segédtszije. Amikor a franciák elfoglalják Hollandiát, búcsút mond az angol szolgálatnak és merész fordulattal felcsap a szicíliai királyság kapitányának. Részt vesz Gaeta védelmében, a persanói csatában életveszélyesen megsebesül. Alig gyógyul meg, máris Palermóba siet, hogy utólerje az odamenedkült királyi családot, melynek részére bizalmas futárszolgálatokat végez.

A király Palermóból Bécsbe küldi, különleges misszióval. Útközben Korfuban tanúja annak, miként hódítja meg Usakov tengernagy rohammal a szigetet. Megnyeri az admirális rokonszenvét, aki zászlóshajóján látja vendégül. Magával viszi Usakov leveleit Bécsbe, ahol küldetésének sikerrel eleget tesz, majd visszatér Palermóba.

²⁰ A jelentés kéziratán látható feljegyzés szerint az iktatásra csak május 1-én került sor. Így az incs kizárva — s akkor ez még csak növelte a felháborodást —, hogy a publikált szöveg előbb került a címzettek elé, mint az eredeti jelentés.

¹ OSZK-kézirattár levestára.

A napóleoni Európa levegője nincs így. 1802-ben a luneville-i béke után behajózik — és Kelet-Indiában száll partra. Aztán Mauritius szigetén a gyarmat kormányzójának titkára lesz, egyben a francia nyelvű helyi lap szerkesztője. Kerek nyolc esztendő telt ebben az egzotikus környezetben. 1810-ben érkezik haza, de nagy értékű, vagyont érő úti poggyásza elvész. Langlès a perzsa, Jaubert a török nyelvbe és irodalomba vezeti be. Ekkortájt ismerkedik meg a Párizsban időző Alexander von Humboldttal.

Ekkor indult meg Párizsban a „Mercure Étranger, ou Annales de la littérature étrangère” című folyóirat, mely azt a célt tűzte maga elé, hogy megismertesse olvasóival a jelentősebb külföldi irodalmakat. Szerkesztőségében kiváló tudósok — Langlès, Ginguené, Amaury-Duval, az Institut tagjai és mások — foglaltak helyet és Besse rövidesen azt a nagyon megfizetendő feladatot kapja, hogy rendszeresen és módszeresen ismertesse a nagy publicitásnak örvendő lap hasábjain a magyar irodalom történetét.²

Besse — illetve Franciaországban használt nevén Besse de Bérony, Charles de Bérony — cikksorozata³ a szerkesztőség külön bevezetéssel tiszteli meg, melynek nem egy mondata érdekes számunkra: „Mind a francia, mind a külföldi írók eddig keveset foglalkoztak a magyar nyelvvel és irodalmával. Ezt a közömbösséget csak annak lehet tulajdonítani, hogy a magyar nyelvet, mely Európában igen kevéssé terjedt el, nem ismerik; innen a mély hallgatás, melybe a francia és más írók burkolóztak egy megismerésre érdemes országról. Pedig a magyar nemzet a nagy európai családhoz tartozik. Az irodalomban tudós és kiváló férfiak vannak, a költészetet sok sikerrel művelik, nyelve gazdag s valamennyi európai nyelv között csak ő bír azzal az előnnyel, hogy olyan prozódiaival rendelkezik, amely a göröghöz és a latinhoz hasonlít”.

Besse első cikkében alapos történeti tájékoztatást ad a magyar nép eredetéről, történetéről, irodalmának kialakulásáról. Témáját komplex módszerrel tárgyalja és az irodalmi eseményekkel párhuzamosan a történeti rugókat is behatóan vizsgálja. „Már a XV. században Mátyás uralkodása alatt Magyarország a tudományok menedékhelye volt. Fővárosa, Buda, a tudósok központja volt és az udvar kitűnt Európa valamennyi udvara közül. Mátyás maga is igen képzett volt a tudományok és a nyelvek terén. Hogy ennek az országnak a ragyogása és hatalma a későbbiek során lealudott, hogy kultúrájának, irodalmának fejlődése megállt, azt a törökök és tatárok gyakori betörésének, a belvillongásoknak s a szomszéd népekkel vívott háborúknak, a nyilvános oktatás megszakadásának, s a nemzeti és magánkönyvtárak elpusztulásának kell tulajdonítani”.

„A legrégebbi magyar nyelven nyomtatott művek, amelyekről az ország annalesi megemlékeznek, csak a XVI. század elején keletkeztek. E munkák a teológia és a szent könyvek tárgykörében mozogtak”. Besse azonban hozzáfűzi ehhez, hogy néhány kiváló költő — mint Zrínyi és Gyöngyösi — alkotásai azt bizonyítják, hogy a költészetet már jóval előttük is eredményesen művelték.⁴

Besse panaszosza, hogy valaha a franciák Magyarország iránt rendkívül erősen érdeklődtek, de fokozatosan megfeledtek róla és végül is csupán Ausztria egyik tartományának tekintették. „Mintegy ötven év óta a francia írók semmi említést nem tesznek Magyarországról, kivéve Sacy-t, a „Histoire générale de Hongrie” szerzőjét. Mirabeau a Monarchie Prussienneben csak felületesen érinti Magyarországot, Beaufort pedig „Grande Porte-Feuille politique”-jében helytelen dolgokat állít róla. Sané „Tableau historique, topographique et moral des quatre parties du monde” című műve pedig igen felületesen foglalkozik vele. Végül d’Alembert és Voltaire elismeréssel írnak Magyarországról, anélkül azonban, hogy közelebbi részletekbe bocsátkoznának”.

A felvilágosodás koráról, illetve előzményeiről így ír: „Lépésről lépésre szaporodtak a magyar írók alkotásai. De hogy a magyar irodalomban új élet kezdődjék, szükség volt az olyan megrázkódtatásra, mint amely II. József alatt azzal fenyegetett, hogy a nemzet politikai léte semmisül meg áltál, hogy megfosztják nemzeti nyelvének használatától, melyet legértékesebb javának tekint. Ekkor felébredt a nemzeti öntudat és működésbe hozta a szellem és bátorság összes rugóit azzal a lelkesedéssel és hazaszeretettel, amely a magyarok tulajdonsága... Ettől az időtől kezdve egyetlen esztendő termékenyebb volt valamennyi irodalmi műfajban, mint azt megelőzően két-három évized. Vergiliust, Corneille-t, Racine-t, Voltaire-t Fénélon-t, Marmontelt... fordították le versben és prózában és nagy számban jelentek meg eredeti munkák, melyek a magyar írók könnyedségét és tehetségét bizonyítják.”

² Tom. I. 104—105., 174—188., 218—225., 355—365., tom. II. 32—38.

³ „Notions sur la Langue et la Littérature des Hongrois”.

⁴ A lap következő számában Besse helyesbít adatait: „Utolsó számunkban azt mondtuk, hogy a XV. század előtt nem létezett magyar nyelven nyomtatott irodalmi termék —. Kötelességünk közölni, hogy azóta kezünkbe került egy mű, mely azt bizonyítja, hogy az első nyomtatott magyar könyv már 1484-ben napvilágot látott Nürnbergben. Beszédet és Szent Istvánnak, Magyarország királyának jobbra tiszteletét zengő dicsőítő éneket tartalmaz; de csak a XVI. században gondoltak a magyarok arra, hogy több, már régen létező kéziratos kinyomassanak”.

A lap következő számában a magyar nyelv eredetéről és tulajdonságairól közöl érdekes és magasan kora színvonalán álló fejtegetéseket. Ismerteti a finn, lapp, török, héber és perzsa nyelvazonlóság, valamint az elmélet kérdéseit. Főleg a német nyelvészekkel polemizál, akik kifogásolják, hogy a magyar nyelv oly sok latin és német szót olvasztott magába.

A következő cikk első része is a magyar nyelvvel foglalkozik — ezúttal annak kiejtésével, hangzásával. Hosszasan és közérthetően magyarázza a magyar nyelv hangzásának szabályait és különlegességeit; megállapításai után hozzáfűzi, hogy „e néhány megjegyzéssel olvasóinkat abba a helyzetbe hozzuk, hogy minden egyéb segítség nélkül olvashassák azokat a magyar költeményeket, amelyeket időről időre közölni fogunk e lap hasábjain”. Ezután rátér a magyar irodalmi emlékek tárgyalására.

Rendkívüli tárgyismerettel foglalkozik a hazájától évtizedek óta távol levő Besse az első magyar nyomtatott könyvvel, a Pesti Gábor féle Új Testamentum-fordítással, Ezopus meséivel, Sylvester János munkásságával, a verses krónikákkal. „Az első magyar színmű, amelyet Szegedi Lőrinc írt, 1575-ben jelent meg, Bornemisza Péter 1580-ban fordította le Szofoklész Clytemnaestra című tragédiáját. Illyefalvi István a szerzője a Jephtha című 1597-ben megjelent tragédiának. A magyar nyelv szinte észrevétlenül fejlesztette ki gazdagságát a nagyszámú költő tolla alatt, akik közül ebben a században Erdősi János, Székely István, Libéty Mihály, Balassa Bálint és Benitzki Péter tűnt ki. Itt az irodalmat megszakítják azok a véres háborúk, melyek oly soká gyötörték Magyarországot”.

Zrínyi Miklóst csupán megemlíti, míg a „magyar Pindaros”-t, Gyöngyösi Istvánt hosszú oldalakon keresztül méltatja. Életrajzának részletes ismertetése után⁵ rátér a *Murányi Vénusz* jellemzésére. A mű tartalmi leírását értékelés követi: „ce poème renferme beaucoup de beauté, sur-tout dans le genre descriptif; les tableaux y sont bien tracés, il y régne une grande variété dans les images, ce qui contribue à donner du mouvement et de la rapidité au style”. Csak a túlságos allegória-bőséget írja a költő terhére; ez megbontja a mű egységét és egyben fászsztó. „De e hiba ellenére mintául szolgálhat a modern magyar költőknek, akik Gyöngyösit nemzetük első epikus költőjének tekintik”.

Ismerteti Gyöngyösi többi munkáját is és a legmagasabbra a *Kemény János*-t értékeli. Ez a költeménye a legkiválóbb: „La charme et l'harmonie qu'on trouve dans ses vers, et la richesse de son imagination en rehaussent infiniment le prix; enfin, le talent rare que le poète déploie dans le genre descriptif, lui a assuré une place honorable parmi tous ses contemporains”.

Ezután rátér a XVIII. század nagy magyar műfordítóira; francia olvasóknak ír és ezért elsősorban a francia művek fordításait ismerteti. Haller László gr. lefordította *Télémaque*-ot, stílus tiszta, sőt szárnyaló és művét a nemzeti írók klasszikusnak tekintik. Teleki Ádám gr. alexandrinusokban fordította le a *Cid*-et, Dániel István Marmontel *Bélisair*-jét ültette át. Illey János 1766-ban adta ki Boetius-fordítását, Pézseli József Voltaire főbb tragédiáit ismertette meg a magyar olvasókkal stb.

A XVIII. század költői közül Rajnist, Baróti Szabót, Batsányit, Virág Benedeket, Révait és a Kisfaludyakat becsüli a legtöbbre — Orczy Lőrincet, Ráday Gedeont, Faludi Ferencet, Barcsay Domokost, Bessenyeit, Dugonicsot, Ányost és Versegit csupán megemlíti. Idézeteket közöl az általa leginkább kedvelt költők munkáiból, lendületes prózai fordításokban hozza közel azokat a francia olvasóhoz, bár saját átültetéseit gyengécske fordításoknak nevezi: „Úgy gondoljuk, nem fogja kellemetlenül érinteni a nyelvészeket s általában mindazokat az olvasóinkat, akik szeretik figyelemmel kísérni az emberi szellem fejlődését és haladását a különféle népeknél, ha egyszerre több szerző költeményeiből közlünk töredékeket. Sőt, ez egyben módot ad arra is, hogy könnyebben érzünk el eredményt a népeket megkülönböztető jellemző vonások összehasonlásánál. A magyarok költészetében például szembevetendő, hogy költőik előszeretettel a hazaszeretetről és hősiességről énekelnek, s hogy költeményeik javarészt feneklő és komoly tárgyakkal foglalkoznak. Mégsem szabad azt a következtetést levonni, mintha egy sok nemes érzéssel és szenvedéllyel megáldott népnél a szerelem nem találná meg a maga énekését. A magyar irodalom joggal büszkélkedhetik azzal, hogy rendelkezik ilyen költővel, aki lenkőlt érzéseivel, stílusának eleganciájával, kifejezésének finomságával kiérdemelte, hogy honfitársai a magyar Petraracának nevezzék el. Ez: Kisfaludy Sándor, akiről még lesz alkalmunk beszélni”⁶.

Révai *Hazafiúi érzés* és Virág Benedek *Lantomhoz* című versét francia nyelvű prózai fordításban mutatja be. Franciára fordítja Batsányi *Tündés* c. versének egy részét is és előljáróban megjegyzi: „nagyon sajnáljuk, hogy nem közölhetjük teljes egészében az óda eredeti szövegét, melynek fordítása itt következik, pedig abból ítéletet lehet alkotni egyszerű

⁵ Ebből kitűnik, hogy Besse korábban Gömör megye levéltárában Gyöngyösivel kapcsolatos levéltári kutatásokat is végzett.

⁶ Erre azonban már nem került sor, mert Besse tanulmánya — mint már említettük — befejezetlenül maradt.

és elegáns stílusáról, erős, energikus koncepciójáról. A költő ebben az ódájában az alkajoszi mértéket alkalmazza." Mindehhez még hozzáfűzi, hogy „a négysoros verseket, amelyekkel Batsányi több művében is találkozunk, a magyar költők ma már nem alkalmazzák, legkevésbé a hosszabb lélegzetű ódákban. De azért a verselés e formájának van még néhány követője. Két nagy költő, Gyöngyösi és Zrinyi vezette be és adta tovább utódainak. Nem is olyan régen Horváth, aki úgy látszik tökéletesen ismeri a nyelvet és nagy könnyedséggel versel, anélkül, hogy az igazi költő tehetségével és ízlésével rendelkezne, négysoros versekben hőskölteményt írt, Voltaire Henriade-iát utánozva”.

Viszonylag tekintélyes terjedelmű – csaknem negyven oldalra terjedő – munkájában Besse János messze túlmenően az amatőr irodalomtörténész korlátain valósággal úttörő-propagandamunkát végzett, melyért hazájából egyetlen köszönő szó sem illette eddig...⁷

Aránytalanul tagolt, szaggatott és – előtűnik ismeretlen oknál fogva – befejezéshez el nem jutott munkájára természetesen a táblabíró-műveltség nyomja rá elsődleges bélyegét; nem kétséges, hogy Besse János meglehetősen távol állt a magyar jakobinusok és követőik mentalitásától. Besse a deákos klasszicizmusban látja a költészeti ideált és az újabb irányzatok felé nagyon is tartózkodó. Hiánya munkájának az is – de ez valószínűleg onnan ered, hogy műve csonkán jelent meg és az összefoglaló rész teljesen hiányzik belőle –, hogy Besse nem veti analízis alá, nem mutatja meg a francia olvasóközönségnek a magyar irodalomban mutatkozó francia hatásokat. Még Batsányi méltatásánál sem vonja meg a kézenfekvő következtetéseket a francia forradalom és forradalmi költészet, valamint annak a magyar irodalomban észlelhető tükröződései között. Mindez azonban egyáltalán nem tájékoztatlanúságból, vagy megrögzött irodalmi konzervativizmusából folyik, hanem abból a nyilvánvaló megfontolásból, hogy franciaországi tartózkodását végül is ideiglenesnek tekinti – márpedig a Metternich-vezette birodalomba nem térhet vissza olyan irodalmi poggyással, melyben a forradalmat dicsőítő Batsányi magasztalása foglal helyet.

Munkájának az a célja, hogy a francia irodalmárok és irodalombarátok figyelmét felhívja nemzetére, annak irodalmára és nyelvére – és az adott keretek, lehetőségek között ezt – úgy véljük – meg is valósította.

Kövessük nyomon élete további alakulását. Egy ideig Svájcban keresi szerencséjét, de mihelyt a Bourbonok újból trónra lépnek, ismét Párizsban terem. Wellington herceg közvetlen környezetébe kerül, majd angol szolgálatban fontos diplomáciai szolgálatokat végez a kalandos férfiú, aki 1818-ban hosszú időre búcsút mond Angliának és Franciaországnak, hogy újból Németországba, majd Lengyelországba tegye át működésének színhelyét. Mint kéziratos önéletrajzából kitűnik, még Konstantin nagyherceg, a lengyelországi alkirály is kitüntette bizalmával. Persze Lengyelországban sem melegszik meg lába alatt a talaj, ideges, mindig újat kereső lényé új terepre sóvárog. Törökországba, innen Algírba siet. Csatakban vesz részt, diplomáciai küldetéseket teljesít a változatos életű ember – és a levéltárakból előkerült rengeteg levele csak azt bizonyítja, hogy inkább kevesebbet, mint többet írt a valóságnál.

1821-ben egy időre hazatér a nyugtalan vándor. Ötvenöt esztendő van már mögötte, de változatlanul tette szomjas. Feléli gyallai és lóci jószágait, majd néhány rövid esztendőre átrándul Moldovába, hogy még zavarosabbá tegye az ottani kusza állapotokat. 1826-ban ismét hazaérkezik a reformkor küszöbére lépő országba. Kőrösi Csoma már útnak indult, de Besse másutt keresi az őshazát: a Kaukázusban. Sikerül mozgósítania az egész országot, jócskán csordogál a pénz; pártfogója, Jankovics Miklós, a nagy magyar mecénás közbenjárására Reviczky főkancellár zsebe éppen úgy megnyílik, mint a legkisebb felvidéki megyék pénztárai, csak éppen Széchenyi István szkeptikus és nem akar áldozni Besse elgondolására.

Am a terv mégis megvalósul és Besse 1829-ben útnak indul. Az egész hazai sajtó figyelemmel kíséri vállalkozását és nem ok nélkül, mert sok délibábos naivitás mellett valóban sok újat és érdekeset közöl „jelentései”-ben. Részt vesz az Elbrusz meghódítására indult orosz expedícióban, melynek Emánuel György orosz altábornagy, Mária Terézia egykori magyar nemes-testőre a vezetője.

Hogy működését Oroszországban is komolyan vették, azt Keppen Iván orosz akadémikusnak, a nagy orosz tudósnek feljegyzései is bizonyítják, aki maga is részt vett az expedíció utolsó szakaszában.

Besse hazaérkezik, de a várt elismerés elmarad. Sértődötten Olaszországba teszi át működése színhelyét, de hamarosan a római szentszékkal gyűlik meg a baja. Valami oknál fogva szabadgondolkodó hírébe kerül és megismerkedik az Angyalvár tömlőcével. Néhány

⁷ BAUMGARTEN SÁNDOR érdekes, a „Voyage en Crimée etc”. alapján sok új adatot feltáró tanulmányában (Sorsunk, 1948. 2. sz. 91–96.) csak arról tájékoztat, hogy Besse tollának a Mercure Étranger hasábjain néhány magyar vonatkozású tanulmányt köszönhetünk.

hónap múltán szabadul és szikrázó haraggal írja Jankovics Miklósnak: „Ő szentsége úgy bánt velem, valamint a barbarusok bántak Szent Péterrel, kinek kulcsait olly érdemesen viseli, hogy az ártatlant is bé tudja zárni”. Elégtételt, elsősorban pénzt követel a pápától, a francia király közbenjárását kérve, de maga sem bizakodik nagyon a sikerben. Mint írja: „kevés reménységem van, hogy a Pápa erszényét kiüritse. Corvus corvo oculum non eruit...”⁸.

Ezután Franciaországba költözik vissza, ahol megjelenteti a kaukázusi útról írt testes kötetét, melynek címe: „Voyage en Crimée, au Caucase, en Géorgie, en Asie-Mineure”, alcíme pedig „pour servir à l’histoire de Hongrie”. És bárhol útjuk fel a könyvet, minden sor beszédesen igazolja: a szerző célja valóban az volt, hogy Magyarországnak elismerést, rokonszenvet és barátokat szerezzen.

További napjainak mozaikdarabjait is pártfogójához, Jankovics Miklóshoz írt gyakori leveleiből tudjuk összerakni. Megrendítő, gyakran irodalmi szépségű levelek ezek: a hazavágyódó, megtört öreg magyar szemérmes kérdezősködései és vallomásai: „Örülök, hogy a tudomány s a szép mesterség hazánkban előmenetelt kap, de a világ arrul semmit sem tud. Vannak új találmányok a tudós világ közlésére? Jöttek a fényre valami nevezetes munkák és miben állanak?”

Utolsó levelét maradék erejével néhány nappal halála előtt teszi postára egyetlen jötevéje, Jankovics Miklós címére. A megtört vándor érzi már az elmúlást, s csak abban bízik, hogy „csontjait a hazában teheti le”. De ezt már nem adta meg neki a sors. 1841-ben halt meg; csontjai a marseille-i temetőben porlanak.

Somogyi Éva

ADALÉK ZRÍNYI ÉS AZ 1653—59. ÉVI HORVÁTORSZÁGI PARASZTFELKELÉS TÖRTÉNETÉHEZ¹

Az 1653—59. évi horvátországi parasztfelkelés egyik igen jellemző forrását adjuk közre az alábbiakban. A „Relatio”-t a parasztmozgalom első évének eseményeiről Erdődy egy bizalmas embere írhatta, ura igazát bizonyítandó, nemcsak a felkelő paraszttal, hanem Zrinyivel és a zágrábi káptalannal szemben is.

A forrás érdekessége elsősorban éppen abban áll, hogy rávilágít arra az ellentétre, mely egyfelől Erdődynek, másrészt Zrinyinek (s bizonyos mértékig a zágrábi káptalannak) a parasztfelkeléssel kapcsolatos álláspontja közt megmutatkozik. Nemcsak és nem is elsősorban arra gondolunk, hogy Zrinyit az Erdődyek a parasztok cinkosának igyekeznek beállítani, a felkelők iránt — nagyon is érthető okokból — tanúsított megértő magatartása miatt. A leglényegesebb a forrás azon kitétele, hogy Zrinyi „elefántot csinál a légyből”, utalva arra, hogy a bán milyen veszedelmeket vél következni a felkelés fegyveres elfojtásából. Ennek a nagyon is valós veszedelemnek a megítélése az a lényeges elem, amely elválasztja és szembeállítja Zrinyit az Erdődyekkel. Ez az „elefánt” — a török támadásának megkönnyítése azáltal, hogy a határ közvetlen közelében belső harcok alakulnak ki — melynek fenyegető erejét az Erdődyek nem hajlandók tudomásul venni.

Erdeődy Imre Vram feltamadot Szávamelléký Jobbagival való dolgának igaz Relatioia.²

Tagadhatlan dologh, hogy némely szokassokon kívül való állapotokra ereőltetvén haborgatta ugyan ezeket az jobbagyt Erdeődy Imre vram, mind az által, az mint országhnak be adot supplicatioiokbul ki teczik, sokat hamissanis fogtak rea. De bár igazak volnának azokis, nem volt méltó azért feől tamodniok, s annival inkább fegivert fogniok vrok ellen, és az maga saiat varátis reá szallaniok, holot más vtonis pretendált iniuriaioknak (chak az teőb Erdeődy vrakhoz recurraluanis) könnien eleit vehették volna. Az mint hogy interpolvan mindgiárt akkor magát varadi general vram kezettek, nem chak arrul assecuralta eőkter az vrok, hogy soha ennek utanna semmi szokatlan dologgal nem fognak terheltetni,

⁸ Besse — Jankovich Miklóshoz. OSZK-kézirattár levelestára.

¹ A felkelés történetére s az itt közölt forrásban szereplő kérdések elemzésére ld. SOMOGYI ÉVA: A határ-örvidéki privilégiumok hatása a paraszti osztályharc alakulására a XVII. században. Történelmi Szemle, 1962. V. évf. 2. sz. 149—171. Vö.: KLANICZAY TIBOR: Zrinyi Miklós. Bpest, 1954. 335—347.

² Cím a hátlapon: Relatio Emerici Erdődy de rebellione valachorum seu subditorum suorum, et de tentataba compositione. Országos Levéltár (O. L.) Kamarai lt. Lymbus. II. series 32. csomó. 16.—17. sz.-i iratok.